

UR HUGO HAMILTONS OCH JOHAN WIDÉNS DAGBÖCKER

Av f. d. landshövding SIGFRID LINNÉR

HUGO Hamiltons dagböcker för åren 1911—1916 utgavos år 1955. Nu har utgivningen fortsatt med dagböckerna för åren 1917—1919.

Johan Widén hade sedan 1900 tillhört andra kammaren såsom liberal ledamot. Han hade varit civilminister i Lundebergs ministär och var 1917 landshövding i Jämtlands län och talman i andra kammaren. Han har efterlämnat ett antal dagböcker, till stor del deponerade på Carolina, däribland några dagböcker från 1917. Till sammans giva Hamiltons och Widéns dagböcker viktiga upplysningar, framför allt angående de två inrikespolitiska kriserna under 1917.

Hamiltons nu publicerade dagböcker innehålla samma karaktäristiska egenskaper som den föregående serien, notiser som ha blott personligt intresse blandas med viktiga frågor, men Hamilton försvarar sig själv med följande ord: »när man skriver dagböcker bör man egentligen göra anteckningar varje dag och anteckna allt även det obetydligaste. Eljest råkar dagboken i glömska.» För utgivaren skulle det också varit en nästan oöverkomlig uppgift att verkställa ett urval, och det kan icke förnekas, att man genom alla uppgifterna om kraftiga middagar, jaktutflykter och familjeumgänge får en bild av, hur en av rikets herrar kunde leva på den tiden, och dessutom ett intryck av ett sällsynt harmoniskt familjeliv, där Hamilton icke blott var den vördade patriarken. Han var visserligen dominerande, men än mer en ungdomlig, älskad glädjespridare. Den konstnärliga ådra som Hamilton ägde åstadkommer ibland små förtjusande naturskildringar, framför allt från barndomshemmet: »jag tror ej det finns många ställen där en vacker sommardag är så vacker som på Kinnekulle och enkannerligen på Blomberg. — — — Alla fåglar sjunga, på andra ställen ha de tystnat för länge se'n, men här tror jag de gå på och sjunga bara för att det är så gudomligt vackert.» Eller på moderns födelsedag och dödsdag: »hur många kvällar sådana som i dag har jag ej som liten pys setat på trappan

och hört mamma sjunga uppe i salongen. När jag satt där i kväll, tyckte jag mig nästan höra hennes stämma, så — trots allt som ändrats — likt sig var allt, när solen sjönk bakom Nolängen.» Eller en beskrivning på en liten familjemiddag: »Man skulle kunna kalla detta sällskap för en samling gengångare, representanter för ett snart utdött släkte, för vilka det nutida Sverige står mycket främmande, fina, artiga och belevade, men med en idékrets, kristalliserad omkring adelskalendern och gamla herrgårdsminnen. De gamla fruarna liknade små tilltufsade kanariefåglar.»

Hamiltons eget förnämsta intresse i dagböckerna och dagböckernas förnämsta intresse är dock inrikespolitiken. Liksom i den föregående samlingen äro uttalanden om utrikespolitik, trots dess fruktansvärda spänning under dessa år, mycket sällsynta.

Johan Widéns anteckningar äro så gott som helt begränsade till det inrikespolitiska förloppet.

Ett kristillstånd mellan statsministern Hjalmar Hammarskjöld och andra kammaren inleddes i remissdebatten den 22 januari 1917. Widén skriver därom, att Hammarskjöld ville »sträcka ut handen till samarbete», men möttes av en fullkomlig uppsägning av allt samarbete genom Värner Rydén å det socialdemokratiska partiets vägnar. Edéns hållning var ovänlig och föga hoppgivande. En genomläsning av debatten bekräftar i hög grad Widéns intryck, och man kan tillägga, det speciella för oppositionens angrepp var, att den riktade sig så hårt mot statsministern personligen. Departementscheferna kommo relativt lindrigt undan. Hamilton antecknar, att i första kammaren märktes icke något av socialisternas krigsförklaring. Varken ministärens medlemmar eller talmännen visste vid denna tidpunkt, att den socialdemokratiska partistyrelsen vid ett sammanträde i november 1916 fattat beslut att stöta Hammarskjöld.

Ur taktisk synpunkt var läget otvivelaktigt lämpligt för ett angrepp. Efter 1916 års svaga skörd och med de ökade importsvårigheterna hade ransonering av brödspannmål framtvingsats i december 1916, vilket framkallat missnöje både bland städernas befolkning och jordbrukarna, i synnerhet som gulascherna funno utvägar att alltmer ohämmat skryta med sina pengar och njuta av mat och dryck. Förhandlingar med engelsmännen pågingo i London, men utgången var mycket osäker, och i vänsterpressen hade man länge med stor skärpa sökt skapa en opinion att det var Hammarskjöld personligen som utgjorde hinder för en uppgörelse, vilken snabbt skulle lösa livsmedelssvårigheterna. I England hade premiärminis-

tern Asquith tvingats att avgå och efterträts av Lloyd George, en förändring, som med säkerhet kunde antagas medföra en effektivare krigföring icke minst genom skärpt blockad mot Tyskland och ökad hänsynslöshet mot de neutrala. Från Tyskland väntades avgörandet om oinskränkt ubåtskrig och all sannolikhet talade för att även detta skulle svårt drabba den neutrala sjöfarten. Från Ryssland kommo underrättelser om en fortskridande upplösning inom armé och administration. Vad därav skulle följa kunde ingen förutse. Men den ökade utrikespolitiska spänningen tilläts icke att mildra oppositionens angrepp.

Inom ministären hade man förutsett, att oppositionen skulle kunna försvåra ministärens ställning genom att vägra anslag till neutralitetskostnader eller genom att icke förlänga krigshandelslagen, förfogandelagen och andra krisanordningar. Och detta var just vad som skedde. I socialdemokratiska motioner yrkades nedsättning av neutralitetsanslaget från av regeringen begärda 30 miljoner till 10 miljoner. Hamilton antecknade emellertid, att den dåvarande liberale partiledaren i första kammaren Kvarnzelius uttalat, att neutralitetskostnaderna ej skulle föranleda någon ministerkris och att denna uppfattning även uttalats av Edén och Branting. Widén berättar att han frågat Edén: »Vad vill vänstern» och fått till svar: »Ha bort Hammarskjöld», men vänstern ville icke själv träda in, särskilt med tanke på valet på hösten. Vid ett annat tillfälle gör Widén den reflexionen: man är ej beredd att gripa statsrodret, men man tror ej på samarbete med Hammarskjöld, som är för självständig och för lite meddelsam och tillmötesgående. »Tillsammans med socialdemokraterna till en regeringskris är man nog oaktat alla stora ord ej beredd att gå.»

Då propositionen om neutralitetsanslaget förekom i kamrarna segrade förslaget om nedsättning till 10 millioner i andra kammaren och regeringspropositionen i första kammaren. Gemensam votering hölls den 3 mars, varvid oppositionen segrade.

Hammarskjöld hade icke på förhand tillkännagivit att han tänkte göra anslaget till kabinettsfråga, men den 5 mars ingav ministären efter mycket ingående överläggningar en samfällid avskedsansökan. Hamilton antecknar, att alla äro häpna däröver. Den radikala och socialdemokratiska pressen insinuerar att orsaken endast är att söka i meningsskiljaktigheter mellan Hammarskjöld och utrikesministern K. A. Wallenberg i den engelska frågan.*

* I Socialdemokraten för den 6 mars uttalar Branting: »Dessa rörelser inom regeringskretsarna komma mycket överraskande. Man måste fråga hur pass all-

Hamilton och Widén arbetade tillsammans med Swartz och även civilministern von Sydow för att åstadkomma en uppgörelse. Vissa liberaler såsom Kvarnzelius och Persson i Tällberg ville medverka, om blott Hammarskjöld ville visa riksdagen lite mera förtroende. Men Hamilton förargar sig över att Hammarskjöld själv ej gjorde något närmande. Widén stod tydligen i det förhållandet till både Edén och Branting att han kunde tala tämligen öppet med dem. Branting förklarade, att han endast ville ha en ministär Wallenberg utan Hammarskjöld, då han ansåg att en vänsterminister av flera skäl icke nu kunde komma ifråga. En ministär von Sydow skulle av socialdemokraterna mötas med förståelse, men en ministär Swartz, som av Widén bragtes på tal, komme att bekämpas. Edén åter var inne på möjligheten av en ministär von Sydow-Wallenberg, vilket av Widén bemöttes med att Sydow ej själv vore villig och skulle ha svårt att få kamrater som vore villiga. Därför vore enligt Widéns uppfattning uppgiften nu att få båda excellenserna att stanna, något som Widén trodde att Edén insåg vara riktigt. Beträffande Swartz yttrade Edén att denne på grund av sin ställning i Centralbanken (ordförande i styrelsen) och bankens förbindelser med Tyskland samt hans hållning till de engelska underhandlingarna icke vore acceptabel för vänstern.

Intrycket av Widéns redogörelser är liksom av remissdebatten att de båda oppositionsledarnas angrepp var så gott som helt och hållet riktat personligen mot Hammarskjöld och att de icke gjort upp någon plan för vad som skulle följa, om han avginge. De voro tydligen långt ifrån att vilja tillämpa några parlamentariska spelregler. Vad kungen beträffar torde han ha befarat att av vänstern drivas in i en utrikespolitik, som han ogillade. Med tanke på Brantings tidningsskrivier kunde en sådan farhåga vara förklarlig. Författaren till detta referat framhöll en gång under överläggningarna inför kungen, att det riktiga skulle vara att socialdemokraterna såsom kärnan i oppositionen ställdes mot väggen genom att Bran-

---

varligt menad avskedsansökan är. Ligger det däri »uppriktighet eller endast önskan att vid blivande förhandlingar med vänstern ha på hand en trumf som man måste tro vara slutligt bestämmande». Och några dagar senare: »Regeringskrisens verkliga orsak är meningsbrytningar inom regeringen själv om ja eller nej till handelsuppgörelsen med England — för första gången en antydning att regeringen insåg det oundgängliga i att söka kontakt även med andra än högerns spetsar. Klarare vittnesbörd kunde icke ges om hela humbugen i försöket att framställa krisens väsen som en konflikt mellan regering och riksdag om neutralitetsanslaget.»

ting tillfrågades om han ville bilda ministär. Därtill svarade kungen: »Det gör jag aldrig.»

Widén berättar, att han i samtal med Hammarskjöld utvecklade, hur ytterligt angeläget det vore att Hammarskjöld snarast möjligt talade med Edén och Branting om utvägar att komma till en uppgörelse. Sådana sammanträffanden ägde också rum den 14 mars i närvaro av Wallenberg och dåvarande konsultativa statsrådet Stenberg. Beskrivningarna på dessa sammanträffanden i Hamiltons dagbok äro inga skönmålningar, men ganska belysande för den dåvarande situationen.

Utom Edén hade från liberalerna deltagit partiledaren i första kammaren Kvarnzelius. Denne förklarade för Hamilton att det icke blivit en tillstymmelse till resultat. »Det är för bedrövtligt, jag tror att excellensen har de bästa intentioner och gärna vill gå oss till mötes på allt sätt. Men han kan inte tala med folk, och inte kan vi heller säga ut vad vi mena, när det skall gå så där högtidligt till. Jag förstår ej att han skall vara så omöjlig att resonera med som en vanlig människa.» Kanske var benägenheten att tala fritt och tillmötesgående icke lika stor hos Edén som hos Kvarnzelius.

Wallenberg yttrade till Hamilton: »det är just denna samverkan med riksdagen som Hammarskjöld visat sig absolut oförmögen att etablera». Något mindre ändamålsenligt sätt att leda förhandlingarna än Hammarskjölds kunde man ej tänka sig. Emellertid förklarade Wallenberg, att om vid ett blivande sammanträde med hemliga utskottet angående de engelska underhandlingarna en uppgörelse kunde träffas mellan Hammarskjöld och liberalerna, vore Wallenberg villig att stanna jämte Hammarskjöld. Men Wallenberg var alldeles övertygad att, vad de än föresloge, komme Hammarskjöld icke att acceptera det.

Hamilton hörde sig för även med Stenberg, som visserligen icke lämnade någon redogörelse för överläggningarna, men uttalade några omdömen av intresse. Hammarskjöld hade under överläggningarna föredragit vissa punkter angående de engelska underhandlingarna. Wallenberg hade visserligen officiellt anslutit sig därtill, men Stenberg trodde, att han knappast i sitt hjärta vore med om dem. Stenberg ansåg, att Edén vore så omedgörlig, särskilt därför att han alltjämt hoppades att krisen skulle sluta med att Hammarskjöld gick och Wallenberg stannade. Edén var f. ö. enligt Stenbergs utsago trång och småaktig. Det skulle varit mycket lättare att underhandla med Staaff. Den som kände Hammarskjöld och Edén kunde f. ö. lätt förstå, att de två aldrig skulle kunna

underhandla med varandra med någon lycklig utgång. »De äro lika omöjliga båda två.»

Hammar-skjöld själv uttalade till Widén enligt dennes anteckning att de båda particheferna icke hade visat sig tillmötesgående. Edén hade dock sagt att regeringens framställningar skulle sakligt prövas, varemot Branting yttrat sig mera undvikande. Härpå framhöll Widén, att mer än saklig prövning kunde regeringen knappast begära efter vad som förekommit. Förutsättningar saknades icke, sade Widén, för regeringens kvarstannande, dock med den oundgängliga förutsättningen att båda excellenserna stannade kvar och, tillade Widén, att förhållandet till oppositionen i andra kammaren kunde förbättras genom en förtroendefull behandling.

Widén hade också ett nytt samtal med Edén angående oppositionens avsikter, varvid Edén på nytt förklarade att vänstern icke kunde och icke ville bilda ministär. Edén och Widén voro ense om att hindret låg däri att socialdemokraternas ledande män ohjälpligt komprometterat sig i utrikespolitiken, varför deras inträde i en ministär skulle beteckna ett fullständigt systemskifte i neutralitetspolitiken. Mot Swartz ställde sig Edén fortfarande ovillig. Intressant nog intar Edén här samma ståndpunkt som kungen beträffande Branting.

Av båda dagböckerna framgår, att såväl Hamilton och Widén som de övriga, vilka arbetade för den Hammar-skjöldska ministärens kvarstannande, kommo till den uppfattningen att frågan berodde på om någon för ministären och oppositionen gemensam ståndpunkt skulle kunna ernås beträffande de engelska underhandlingarna. Inom hemliga utskottet fördes därför ivriga överläggningar angående ett av engelsmännen den 1 februari avgivet förslag, vilket från deras sida betecknades såsom definitivt. Enighet åstadkoms i utskottet i två viktiga punkter, nämligen att förutsättningen för överenskommelse måste vara att engelsmännen icke skulle lägga hinder i vägen för svensk import av brödspannmål samt att engelsmännen skulle förbinda sig att underlätta exporten av kol till Sverige. Men i övrigt gingo yttrandena från högerens och oppositionens representanter i utskottet isär. Hammar-skjöld var ännu mera kritisk mot det engelska förslaget och enligt Hamiltons uppgift missnöjd med den ståndpunkt högermännen intagit i utskottet.

I detta läge funno både Hamilton och Widén, att den Hammar-skjöldska ministärens kvarstannande var omöjligt, och Widén skriver: »Då är en ministär Swartz enda utvägen.»

Beträffande efterträdarna uppstod sedan ett växlande och dra-

matiskt spel, som här ej kan följas i detalj. Enligt Hamilton föreslog Hammarskjöld själv, att han skulle få kungens uppdrag att bilda ny ministär. Härpå synes emellertid kungen ej ha reflekterat. Han kallade vid denna tidpunkt Edén och Branting var för sig och frågade dem, om vänstern vore beredd att träda till regeringen, varpå båda svarade nej.

Då kungen härefter åter tillkallade talmännen för överläggning tillrådde Hamilton, att Trygger skulle erhålla kungens uppdrag att bilda ministär. Denna tanke hade enligt Hamilton först framkastats av Trolle, som ansåg, att den nya ministären framför allt måste vara sådan, att den kunde leda högern med sig till de eftergifter som kunde bli nödvändiga. Enligt Widéns redogörelse för detta samtal avrådde han »på det bestämdaste från Trygger, som skulle göra allt samarbete med andra kammarens majoritet omöjligt. Ute i landet betraktades Trygger såsom symbol för ultrahögern.» Widén tillträdde i stället Swartz, fastän Edén och Branting ställt sig avoga mot detta namn. Kungen förklarade, att han ville ha en ministär som kunde jämna ut motsatserna. Han hade tänkt på biskop Billing och universitetskanslern Wachtmeister, om ej den förre av ålder och den senare av hälsoskäl varit hindrade. Nu ville han därför vända sig till Swartz.

Trots detta har enligt Hamilton — Widén synes ej haft reda därpå — Trygger några timmar haft kungens uppdrag att bilda ministär, vari Lindman tänktes bli utrikesminister och Swartz ecklesiastikminister. Enligt Hamilton påverkades dock Trygger av sitt eget parti att avsäga sig uppdraget. Då hade Lindman och Swartz enligt Hamilton funnit Trygger vara »besatt av ett ganska naivt svärmeri för allehanda betänkliga kraftåtgärder». Sedermera hade Trygger emellertid försäkrat, att han alltid lojalt skulle stödja en ministär Swartz.

Swartz mottog motvilligt uppdraget med det villkor att han finge Trolle till utrikesminister. Mot denne gjorde vänsterledarna bestämda invändningar. Enligt Hamiltons antagande berodde detta i väsentlig mån på inflytande från engelske ministern Sir Esme Howard som hatade Trolle för hans andel i de engelska underhandlingarna (1915?) och som på allt sätt förtalade Trolle.

Slutet blev att Swartz övertalade Lindman att gå med såsom utrikesminister. Den 30 mars skedde ministerskifte.

Widén antecknar vid underrättelsen att Lindman skulle bli utrikesminister: »Det är också ett rätt egendomligt verk av Nemesis att de ratat Trolle och fått Lindman.»

Branting förklarade för Widén, att Lindmans namn vore ett slag i ansiktet på vänstern. I och med att detta skett utan meddelande till vänstern såg han i allt detta en yttring av kungens »borggårdstendens», som ville alldeles strunta i allt parlamentariskt betraktelsesätt. Widén invände häremot, ironiskt nog, att vänstern själv avstått från att bilda ministär och att kungen tvärt om gärna velat ge ministären en mera moderat prägel än den fått. Det vore en stor orättvisa att i detta avseende kasta sig över kungen. Även Edén uttalade till Widén sin missbelåtenhet med Lindmans utnämning.*

Lindmans slutliga utnämning hade f. ö. föregåtts av en rätt tragikomisk episod, som berättas av Hamilton. När Trygger fått veta att Lindman skulle gå med i ministären, ringde han på till denne och utför i otidigheter mot honom, kungen och kronprinsen. Särskilt vredgades han över att den nya kombinationen tillkommit honom oåtspord och beskyllde Lindman för att avsiktligt ha velat utestänga Trygger. Lindman blev upprörd och förklarade att, då hans heder angripits, kunde han ej under några förhållanden inträda i ministären. Swartz var därefter bestämd att återlämna sitt uppdrag, men Trygger förmåddes att be Lindman om ursäkt »fast han fortfarande är arg». Och Lindman inträdde på nytt på ministerlistan. På denna punkt äro Hamiltons dagböcker den enda tillgängliga källan.

Marskrisen 1917 blir genom dagböckerna ganska väl belyst. Oppositionen hade en utpräglad personlig inriktning, »bort med Hammarskjöld». Oviljan mot denne motiverades framför allt med den brist på förtroendefullt samarbete med riksdagen, som lades honom till last, men ett viktigt skäl var också förhoppningen att Hammarskjölds avgång skulle underlätta avtal med engelsmännen och därigenom importen, framför allt av brödspannmål. Det var dock efter utbrottet av det obegränsade ubåtskriget högeligen ovisst, om engelsmännen skulle avge eller hålla förbindelser i detta avseende utan sådana uppoffringar av svenskt tonnage, som för en svensk regering måste vara ytterligt svåra att godtaga. Någon strid för att tillkämpa sig regeringsmakten förde majoritetsoppositionen icke, icke ens för att få bort »kungaministären», eftersom denna kunde tillåtas att sitta kvar blott Hammarskjöld avginge. Oppositio-

---

* I en ledare i Socialdemokraten för den 31 mars talar Branting visserligen om »högers regering, tillkommen utan samråd med vänstern», men dock mera försiktigt än i samtalet med Widén.

nen presterade ej heller något positivt program. Det kan således synas, som om de, vilka arbetade på en uppgörelse mellan Hammarskjöld och oppositionen, haft ganska goda skäl härför. Författarens uppfattning är, att Hammarskjöld vid denna tidpunkt var alldeles för överansträngd för att föra lyckliga förhandlingar med så motvilliga motståndare som Edén och Branting. Ett omdöme som Hugo Hamilton antecknat, att Hammarskjöld nu hade svårt att fatta beslut var nog riktigt. Han orkade icke vid denna tidpunkt arbeta sig ur detaljerna fram till ett resultat, som han eljest velat och kunnat nå. Att han så länge tänkte på att hålla sig kvar, berodde knappast på maktbegär, utan på en känsla att det var fejt att springa ifrån ansvaret i en situation, vars svårigheter enligt hans tro skulle komma att ökas, allteftersom kriget utvecklades till ett världskrig i bokstavlig mening.

I Hamiltons anteckningar skymta då och då misstankar om ett obehörigt utländskt inflytande, som eggat den socialdemokratiska oppositionen. I vad mån detta är befogat, kan icke avgöras på det tillgängliga materialet. Lord Howards memoarer innehålla självfallet inga upplysningar härom.

Sedan den Swartzska ministären tillträtt, innehålla Hamiltons dagböcker anteckningar, som visa att de gamla vännerna Swartz och Hamilton fortfarande hade förtroliga överläggningar. Åtskilliga anteckningar äro ganska karakteristiska för huvudpersonerna t. ex.: Lindman är över sig given med anledning av Swartz' grundlighet, »han manglar ihjäl mig med sina omtuggningar av dessa argument, som vi gång på gång genomgått», säger Lindman, vilket föranleder Hamilton till reflexionen: »det är nog bra att vara grundlig, noggrann och besinningsfull, men det måste vara måtta i allt. Det måste hos en chef motvägas av viss och ej så obetydlig potens 'lättja och lättsinne' eller med andra ord förmåga att ej trassla in sig i detaljer och fatta beslut.» När Swartz varit vacklande i fråga om utformningen av ett svar på en interpellation av Branting angående ev. författningsrevision, talade Swartz till Hamilton »nästan rörande ödmjukt» om sig själv såsom statsminister och sade, att han vore för vek för att inneha den platsen, och tillade: »jag tror jag får lov att bli liberal». Nej, skriver Hamilton, detta var icke något utslag av vekhet. Hans innersta naturell drar honom tydligen åt det hållet. Men »det går ej att stå kvar i högern och söka leda vänstern, och att Carl Swartz skulle kunna trivas med herrar Edén, Schotte m. fl., det tror jag icke. Han liksom jag hör varken till högern eller till vänstern utan till centern.»

Det nyssnämnda interpellationssvaret höll på att framkalla en ministerkris, i det att von Sydow och finansminister Carleson ville svara mera positivt ifråga om en kommunal rösträttsreform. Krisen förebyggdes, såsom det förefaller framför allt genom Johan Widén. Den dag, den 5 juni, då interpellationsdebatten hölls i andra kammaren, förekommo på Gustav Adolfs torg våldsamma uppträden, som långt mer än interpellationssvaret framkallade oro i andra kammaren och häftiga angrepp på ministären. Enligt Hamiltons anteckningar var det vänstersocialisterna, ej gruppen kring Branting, som framkallat kravallerna.

Sommaren 1917 rådde en ihållande torra, vilken i hög grad försämrade skörden. Bland jordbrukarna var missnöjet starkt med beslagsåtgärderna och bland stadsbefolkningen på grund av knappheten på livsmedel och många andra varor. På landsbygden bildades två nya utpräglade klasspartier jordbrukarnas riksförbund och bondeförbundet. Högern ansågs ansvarig även för den Hammar-skjöldska ministärens beslagsåtgärder, och det kunde därför på förhand anses sannolikt, att högern skulle förlora åtskilligt av den starka ställning, som partiet erövrat 1914. Så inträffade i valkampanjens sista skede att State Department i Washington lät offentliggöra ett meddelande att svenska utrikesdepartementet lätit via svenska beskickningen i Buenos Ayres befordra en del telegram från Tyskland till den tyska beskickningen därstädes. Ansvaret för detta, otvivelaktigt mycket anmärkningsvärda förfarande föll på de svenska utrikesministrarna Wallenberg och Lindman. Offentliggörandet var väl avsett att ge den svenska vänsteroppositionen material i valkampanjen och utnyttjades med stor målmedvetenhet, i synnerhet mot Lindman. Enligt vad Hamilton inhämtat hade vid ett sammanträde med hemliga utskottet Branting med anledning av »Argentinaaffären» yrkat med mycken bestämdhet, att regeringen skulle avgå. Från liberalt håll hade man uttryckt sig försiktigare, men i allt fall ej reagerat mot Brantings yrkande.

Valutgången gav högern 57 platser (våren 1914 86) liberalerna 62 (våren 1917 71), socialdemokraterna 86 (våren 1917 73) samt riksförbundet och bondeförbundet 25. Det betydelsefullaste var socialdemokraternas fortsatta frammarsch, i synnerhet som högern i sin valagitation speciellt riktat sig mot Branting personligen.

Efter det valresultatet var klart, deltog Hamilton i överläggningar med Swartz och Lindman. Den plan de enades om var att Swartz skulle tillfråga Edén, om de liberala skulle nöja sig med att regeringen tillsatte en parlamentarisk kommission för författningsfrå-

gorna och sedan sutte kvar tills vidare. Om Edén förkastade detta förslag, vilket syntes antagligt, skulle ministären inge sin avskedsansökan och tillråda kungen att erbjuda Edén att bilda ministär, dock med den inskränkning att i ministären så länge kriget påginge ej finge intagas någon vars upptagande däri på grund av hans föregående ställning kunde betecknas som ett frångående av kungens hittills förda strängt opartiska neutralitetspolitik. Om Edén skulle vägra, med mindre han finge fullt fria händer, skulle kungen erbjuda Widén att bilda en ministär, vilken antogs bli i huvudsak liberalt färgad. Om Widén vägrade eller misslyckades, skulle ministären Swartz sitta kvar tills vidare.

Sedan kom Hamilton upp med förslaget att kungen skulle tillkalla alla partiledarna och vädja till dem att bilda en koalitionsministär.

Dessförinnan hade kungen tillkallat Edén och Branting. Den senare hade enligt Hamilton varit ganska kärv och ordat om att Sverige måste demokratiseras och att kungamakten måste maka åt sig.

Sedan Swartz' ministär den 2 oktober ingivit sin avskedsansökan, vädjade kungen till de samlade partiledarna att enas om en koalitionsministär. Under flera dagar höllos överläggningar mellan partiernas representanter, men ståndpunkterna befunnos vara alltför skilda för att kunna sammanjämkas. Högern hade förklarat sig villig att ingå i en koalitionsministär och erbjudit en parlamentarisk kommission för författningsfrågorna, liberalerna hade fordrat den 40-gradiga kommunala rösträttsskalans omedelbara slopande, Branting hade helt enkelt motsatt sig en koalitionsministär under förklaring att folkets vilja i val måste fullt ut respekteras.

Sedan kungens initiativ sålunda misslyckats, följde ett försök av Widén att bilda en samlingsministär. Redogörelsen därför går här i huvudsak tillbaka på Widéns dagböcker.

Widén skriver, att han till en början trott att Swartz' ministär skulle sitta kvar, åtminstone över remissdebatten 1918, men Argentinaaffären hade gjort Lindmans avgång nästan nödvändig, och efter valutgången skulle antagligen vänstern göra anspråk på att bilda ministär. Om så skulle ske, vore det, säger Widén, absolut nödvändigt, att Branting vore med, ty han måste känna ansvaret och ej stå utanför som en oansvarig bakblåsare. Men Widén visste väl, att kungen vore bestämt emot Brantings inträde i en ministär.

Vid en första överläggning mellan kungen och Widén lät kungen förstå, att han helst skulle vilja ha kvar Swartz' ministär, varpå Widén svarade, att en nödvändig förutsättning härför vore, att

ministären vidtog effektiva åtgärder dels för att införa kvinnlig rösträtt och dels för att slopa den 40-gradiga kommunala rösträtts-skalan.

Hos Swartz framhöll Widén samma synpunkter, och tillade, att genom högerens olyckliga, mot Branting personligen riktade val-agitation hade denne för stora massor blivit en fana, som de ville samlas omkring. Kravet att Branting skulle in i en ministär hade därigenom skärpts.

Det visar sig här liksom förut, att Widén stod i det förhållandet till Edén och Branting att han kunde tala ganska öppet med dem, och man får därigenom i hans anteckningar en möjlighet att komma närmare deras verkliga sätt att tänka i den föreliggande situationen.

Vid Widéns första överläggning med Edén framhöll denne att det vore nödvändigt att Swartz' ministär avginge och att, om en vänsterministär bildades, Branting vore med däri. Men Edén uttalade stora sympatier för en samlingsregering under en politiskt mindre framträdande vänsterman sådan som Marks. Branting förklarade för Widén, att situationen krävde en vänsterministär, dock med övervägande liberal sammansättning. En samlingsregering skulle det socialdemokratiska partiet ej gå med på efter högerens agitation. En kvarstående ministär Swartz skulle bekämpas med *alla* medel.

De tre herrarna voro således ense om att Swartz' ministär måste avgå. Widén ansåg att i en ny ministär måste Branting ingå och att en öppen konflikt mellan kungen och Branting framför allt måste undvikas. Författningsfrågorna måste omedelbart och effektivt förberedas. Edén visade sympatier för en samlingsministär, men betraktade Brantings deltagande i en vänsterministär såsom nödvändigt. Branting krävde en ren vänsterministär.

Inför kungen utvecklade Widén den uppfattningen att krisens lösning låge i en vänsterministär med Branting, som dock kunde er-hålla en oskadlig plats, t. ex. såsom konsultativ. Utanför ministären vore Branting mycket mäktigare, och om livsmedelssvårigheterna ökades, skulle folket tro, att det berodde på att Branting ej vore med i styret. Kungen förklarade, att om ej de utrikespolitiska svårigheterna vore, skulle han alls icke tveka att taga med Branting. Även i en koalitionsministär skulle Branting kunna ingå.

Widén utsattes nu för kraftiga övertalningsförsök bl. a. från Swartz och Hamilton och började själv bli tveksam, om det icke vore hans plikt att göra ett försök att bilda en verkligt samlande ministär. Han ansåg sig visserligen ha små förhoppningar att lyckas,

men kände det å andra sidan som en lockande uppgift att bilda en ministär, som kunde verka försonande på partistriderna. En sådan borde också mottagas väl av allmänheten. Men en ovillkorlig förutsättning vore, att i ministären skulle ingå partiledarna, däribland Branting, och att ministären skulle lägga fram förslag om författningsrevision till nästa riksdag. Då nu efter det partiledarna lämnat sitt avböjande svar om en koalitionsregering till kungen, såväl kungen som kronprinsen på det bevekligaste vädjade till Widén, skriver denne, »nu var jag fast» och började omedelbart arbeta på sin ministärbildning.

Det första samtalet efter uppdragets mottagande hade Widén med Edén, som var stött över att kungen ej sagt något till honom om uppdraget till Widén. Edén ville ej lova någonting. Han yttrade, att av vänstern måste Widéns uppdrag uppfattas som en besvikelse, och vänsterflygeln inom Edéns eget parti, som knappast gillade honom själv, skulle icke godkänna Widéns ministär. Branting eller åtminstone hans parti skulle säga nej.

Widén vände sig därefter till Branting och frågade om han ville mottaga posten som konsultativt statsråd i en samlingsministär under Widéns ledning. Widén utvecklade för Branting att det för socialdemokraterna kunde vara lämpligt att börja arbeta som ministrar i en samlingsministär med dugligt folk, och han framhöll att vad han ville åstadkomma var en försonlig ministär, vilket kunde behövas i landets svåra läge. Även representanter för högern skulle vara med, dock icke ledarna. Branting var förvånad, men intresserad och skulle rådfråga sin partistyrelse, men tycktes själv benägen för förslaget. Vid efterföljande diskussioner jämförde Widén läget 1917 med situationen 1905 (han hade själv varit civilminister i Lundeborgs ministär) och underströk, att han liksom Lundeborg på sin tid ville bilda en ministär med samlande prägel. Han konstaterade, att redaktör von Zweigbergk (Dagens Nyheter) var mycket intresserad och att Edén lovade att göra allt vad han kunde i det liberala förtroenderådet »ju närmare det nalkas börjar Edén känna stor tvekan att nu taga på sig ansvaret», skriver Widén. Men i övrigt trodde Widén, att han blott hade stöd av en medlem i förtroenderådet (Nils Alexanderson). Dessutom ville förtroenderådet avgöra, vilka som skulle vara med i ministären, och detta vägrade Widén bestämt. Förtroenderådet skulle vara med om programmet icke om personvalet. Inom socialdemokratiska partistyrelsen arbetade endast Branting och Rydén, vilken Widén erbjudit civilministerposten, för Widéns förslag. På högersidan förklarade Swartz bestämt att han

icke ville gå med, »jag skulle vara en fallen man inom första kammaren», och någon annan högerman, som godkändes av vänstern såsom tillräcklighet representativ, stod icke till buds. Författningsfrågorna voro enligt Widéns intryck avgörande för den ovillighet högern nu visade. Widén antyder att förändringen härledde sig från Trygger, som ur partisynpunkt funnit det vara bäst att slåss med en ren vänsterministär.

Även kungen hade nog numera vant sig vid tanken på Branting såsom medlem i en vänsterministär, enligt Widéns tro inspirerad av Trygger »som sprungit mycket hos kungen».

Den 13 oktober avlämnade Edén och Branting från respektive förtroenderåd och partistyrelse till Widén ett gemensamt svar i två alternativ. Båda alternativen innehöllo ett krav på den politiska rösträttens utsträckning till kvinnorna och den kommunala rösträttens omläggning på grundval av lika rösträtt för var och en som betalade skatt till kommunen. Därjämte fordrades i båda alternativen att till utrikesminister skulle utses en person, som är klar på »en utrikespolitik i verkligt opartisk neutral riktning dvs. en utjämning från den särskilda välvilja som visats mot Tyskland och stramhet mot England». Såsom utrikesminister godkändes Johannes Hellner, men icke von Sydow, vilken också varit på tal. I övrigt skilde sig de båda alternativen i avseende på fordringarna på ministärens sammansättning. I en (ej signerad) ledare i Socialdemokraten sägs, att förslaget är värt allvarligt övervägande, men en ovillkorlig förutsättning är att den utrikespolitiska kursen icke fullföljes.

Själv har Johan Widén i ett utkast formulerat sitt utrikespolitiska program sålunda: Det skall »bli regeringens främsta uppgift att fortfarande iakttaga den otvivelaktiga och åt båda sidor strängt opartiska neutralitets- och handelspolitik vilken de svenska statsmakterna under världskriget upprepade gånger tillkännagivit».*

Widén fann nu att han icke kunde åstadkomma någon sådan blandad ministär som han avsett. Vore det fråga om en ren vänsterministär, borde i stället Edén träda till. Widéns snabba underkännande av de alternativa förslagen synes ha väckt förvåning hos

---

* I den Edénska ministärens den 20 oktober offentliggjorda program heter det: »vår främsta uppgift skall bli att, i enlighet med de svenska statsmakternas upprepade gånger tillkännagivna avsikter och svenska folkets klart uttryckta vilja upprätthålla en obrottslig och åt alla sidor strängt opartisk neutralitetspolitik och en därmed överensstämmande handelspolitik». Olikheten med alternativens formulering är påfallande.

vänstern, som kanske icke betraktat alternativerna såsom ultimatum, men Widén utgick ifrån att det endast kunde bli fråga om en jämkning av underordnad betydelse. Han återlämnade därför sitt uppdrag till kungen och rådde samtidigt denne att ge Edén uppdrag att bilda ministär, men Branting finge på inga villkor lämnas utanför. Han måste själv känna ansvaret, utanför vore han fri att göra vad han ville.

Widén nöjde sig dock icke med detta förslag utan utvecklade alldeles öppet inför kungen och kronprinsen sin principiella ståndpunkt med all den styrka, som hans goda vilja och hans erfarenhet gav honom. Han framhöll sålunda, att den politiska ställningen krävde en bestämd vändning åt vänster. Så skedde numera även i Tyskland. De arbetande klasserna kunde icke i längden hållas tillbaka från politiskt inflytande. Ju längre det dröjde ju radikalare skulle omvälvningen bli. Ett lugnt framåtskridande fordrade, att man i tid toge dem med även i regeringen med dess ansvar. Det största felet ett parti kunde begå vore att hålla sig så länge fast vid makten, att oppositionen binder sig vid allt för långt gående reformkrav. Det vore ett bestämt fel att låta en högerminister sitta kvar vid makten antingen såsom kampregering (Trygger) eller såsom en ministär Swartz, vilken skulle söka hjälpa sig fram med reformer, som blott skulle få vänstern att flytta sitt program mer åt vänster. Ett exempel på en sådan felaktig behandling lämnade försvarsfrågan under Lindmans ministär. De nu framträngande klasserna skulle, om de finge komma under ansvaret, dragas med i ett konserverande av det nuvarande rättssamhället. Att nu vända sig till Edén och Branting vore således i ordets rätta förstånd samhällskonserverande. En förtroendefull samverkan mellan kungamakten och spetsarna för de uppåtsträvande samhällslagren skulle snart bota dessa för deras republikanism.

Den 19 oktober utnämndes Edéns ministär, vari bl. a. ingingo Hellner såsom utrikesminister och Branting såsom finansminister.

Widéns misslyckande, trots den auktoritet han åtnjöt personligen och trots den utomordentliga energi han utvecklade, synes ha berott på ett komplex av orsaker. En viktig omständighet var, att högern åtminstone på ett senare stadium av underhandlingar var ovillig att binda sig vid en författningsrevision. En annan orsak har legat inom det liberala förtroenderådet, där man synes ha skjutit fram sina positioner dels beträffande personvalet och dels beträffande det utrikespolitiska programmet. Enligt Hamilton skall Påboda inom förtroenderådet arbetat mot Widén. Från von Zweig-

bergk har Widén fått uppgiften att Palmstierna spelade motsvarande roll inom den socialdemokratiska partistyrelsen.

En fråga av betydande intresse är den om Edéns ställning till Widéns försök. Enligt Widéns dagbok synes Edéns hållning ha varit ganska vacklande [1) vänsterregering 2) sympati för Widéns förslag men ej något löfte 3) Widéns förslag omöjligt 4) hänskjutande till förtroenderådet med löfte att arbeta för förslaget 5) godkänt alternativ 1 och 2]. Det avgörande är Edéns insats inom förtroenderådet, där oppositionen mot Widén tydligen var stark. Det är att observera, att förtroenderådets krav på att bestämma ledamöterna i ministären ej förekom vid Edéns egen ministärbildning. Enligt en anteckning, som Brusewitz¹ citerat från Edén, voro namnen på de liberala statsråden i Edéns ministär »aldrig på tal inom förtroenderådet». Detta står i uppenbar motsats till de anspråk som ställdes på Widén. Dock är att märka, att Widén antecknar, att Edén gjort allt vad han kunnat för att förmå sina partikamrater att uppställa billiga villkor för sin medverkan. Detsamma synes enligt Widéns anteckningar ha gällt Branting.

Brusewitz (a. a.) betecknar Widéns försök som den tredje och sista fasen i ansträngningarna att utestänga en ministär Edén—Branting. Denna uppfattning förefaller alltför ensidig. Om kungen torde omdömet kunna anses befogat till en viss tid, men icke senare. Skälet för hans tidigare inställning torde icke ha varit att utestänga en vänsterministär, utan att han fruktat att Branting med sin i åtskilliga tidningsartiklar ådagalagda »ententeaktivism» skulle föra en tyskfiendtlig politik, som enligt kungens uppfattning i det spända läget skulle kunna leda till krig. Om den ändring kungens uppfattning angående Brantings inträde i en vänsterministär undergick, berodde på att han under Widéns underhandlingar vant sig vid tanken eller på andra inflytelser kan icke bedömas på det nu föreliggande materialet.

Vad åter den huvudsakligen agerande politikern Widén själv angår torde hans tankegång ha varit alldeles fjärran ifrån att utestänga vänstern. Hans utgångspunkt var en jämförelse med den nationella samlings 1905. Han ville åstadkomma en »försonande» ministär som skulle mildra partisplittringen och i den svåra brist på livsmedel och råvaror samt det ökade utrikespolitiska trycket som måste väntas hjälpa folket att med tålmod hålla ut. Men han betonade upprepade gånger att »vägen måste läggas åt vänster».

¹ Kungamakt, herremakt, folkakt.

och han fordrade redan från början samverkan för en snabb och effektiv författningsreform.

Hos högern fanns visserligen i början sympatier för en samlingsministär, men senare bidrog den till att stjälpa Widéns försök genom sin inställning till författningsreformen.*

Med anteckningarna om Widéns försök att bilda ministär sluta hans dagböcker. De efterlämna intrycket av en mycket omdömesgill och erfaren politiker och en god människa.

I Hamiltons dagböcker under de första månaderna av 1918 dominerar den finska frågan. Finland hade i december 1917 förklarat sig självständigt och i januari 1918 erkänts av Sverige. I slutet av samma månad utbröto strider mellan »de vita» under befäl av general Mannerheim och »de röda», de kommunistiska finska elementen, understödda av kvarvarande ryska trupper.

Hamilton harmas över att regeringen icke tillåter export eller ens transitering av vapen till de vita. Frågan behandlades enligt vad Hamilton inhämtade i hemliga utskottet, vars majoritet beslöt att sådana framställningar skulle avslås. Hamilton antecknar emellertid, att en omfattande transitering bedrives i hemlighet, men med regeringens tysta godkännande. Genom Swartz fick Hamilton den upplysningen, att Hellner personligen ansåg det angeläget att Sverige på något sätt öppet komme Finland till hjälp, men att stor oenighet rådde inom ministären och att om högern skarpt angrepe ministären, vore denna betänkt på att resignera. Överallt i landet ställde ungsocialisterna till möten för att protestera mot varje hjälp till de vita inklusive privat vapenutförsel. Samtidigt beklagar Hamilton högerpressens förlöpnigar. Högerns ledare i riksdagen voro enligt Hamiltons uppfattning rätt svaga i den finska frågan, men detta berodde, enligt vad Hamilton fick upplysning om, på att lantmännen i riksdagen vore lika klenmodiga och rädda som vänstern.

Den 7 februari reste Hamiltons ende son Adolf Hamilton, då kapten i Svea artilleriregementes reserv, såsom frivillig till Finland, där han av Mannerheim fick i uppdrag att organisera den nya arméns artilleri. Under de följande månaderna skrev han brev till fadern, som denne intagit i sin dagbok, säkerligen för att de skulle bevaras för framtiden. De äro betydelsefulla såsom tidsdokument

---

* På hösten 1939 lyckades det utan synnerligen stora svårigheter att bilda en samlingsministär, ehuru man knappast torde kunna säga att just då de utrikespolitiska och handelspolitiska utsikterna voro sämre än på hösten 1917. Måhända är förklaringen till den olika utgången att partierna under årens lopp lärt sig att se på de viktigaste intressena såsom gemensamma.

och karakteristiska för sin författare, livfulla, färgrika och oförblommerade, och de visa, trots alla framgångar och ibland harmliga intriger, en märklig anspråkslöshet och ett oförbränneligt humör. Man förstår Adolf Hamiltons omvittnade, säregna förmåga att taga sitt folk. Han hade i början sitt kvarter i Jakobstad och skriver t. ex. »jag måtte ha en kolossalt hederlig uppsyn. Utan att visa upp en rad har jag fått befälet här i Jakobstad, en kredit i bank på 250 000 finska mark och 2 000 gram ren alkohol på apoteket — det sista är märkvärdigast.» På platsen finns överfullt med krigsmateriel som tagits som byte men »varje batteri har sin särskilda modell på kanoner och selar, sitt eget exercisreglemente och sin egen lilla privata organisation». Några skjuttabeller funnos icke, utan Hamilton fick själv göra upp sådana på egen hand. »Alla dessa trassligheter betyda dock föga för det utomordentliga folkmaterial man har att handskas med.» Och några veckor senare: »I dag ha mina gossar svurit fanan. Inte blir jag lätt rörd, men för första gången i mitt liv höll rösten på att svika mig, när jag höll det gamla svenska talet om 'en krigsman skall frukta Gud' och så vidare och se'n förestavade eden för de tio batteriombuden med fingrarna på min gamla sabel. Det skedde på Stora Torget och stadens nobless stod runt omkring och grät.»

Sedan striderna i huvudsak avslutats i början av maj utnämndes Adolf Hamilton till inspektör och organisatör för det finska artilleriet med förläggning till Villmanstrand. Och han skriver om sin glädje häröver. Men den 29 maj mottog Adolf Hamilton följande meddelande: »Enär svenska instruktörer ej längre behövas inom den finska armen, kommer ingen prolongation av kontrakten att verkställas.» Adolf Hamilton blev visserligen ombedd att kvarstanna, men han hade »ingen lust att gå som elev under en eller annan tysk instruktör». Beskedet till de svenska officerarna sammanhängde med senatens behandling av general Mannerheim. Han hade den 16 maj i spetsen för armén intågat i Helsingfors och hälsats såsom fäderneslandets befriare. Två veckor därefter kallades han till senaten och erhöll underrättelse att finska armén skulle organiseras och ledas av tyska officerare. Mannerheim nedlade omedelbart inför senaten sitt befäl. Och Adolf Hamilton reste hem. Han dog den 22 februari 1919 i spanska sjukan.

Om den svenska ministärens inställning till de svenska frivilliga berättar Hugo Hamilton, att då ett antal stupade svenskar skulle jordfästas i Storkyrkan, protesterade ministären mot att kungen deltog i högtidligheten, varpå kungen förklarade att det kunde han

icke fästa sig vid, och på samma sätt gick det, då kungen mottog återkomna svenska officerare i audiens.

Från riksdagsarbetet under åren 1918 har Hamilton icke antecknat mycket av betydelse. Den 9 juni avslog första kammaren en proposition om politisk rösträtt för kvinnor och lika kommunal rösträtt för dem som betalat skatt. »Mycket prat, men i det hela en ganska lugn stämning», skriver han.

Under året försvårades livsmedelsbristen och priserna stego på ett stort antal förnödenheter. I följd härav uppstod missnöje bland statstjänstemännen, som ansågo det beviljade krigstidstillägget otillräckligt, särskilt i jämförelse med de inkomster, som en mängd lönarbetare kommit upp till. Då en urtima riksdag sammankallades till den 30 oktober, var dess uppgift till en början begränsad till lönefrågorna och några underordnade krisfrågor. Emellertid inträffade inom kort det tyska sammanbrottet, republikens utropande den 9 november, kejsarens och kronprinsens flykt den 10 november, stillestånd den 11 november. Händelserna utövade en stark verkan inom vårt land. Edén hade enligt Hamiltons anteckningar i god tid före urtima riksdagen vänt sig till Swartz med begäran att denne skulle påverka Trygger och Lindman för att åstadkomma en uppgörelse i författningsfrågorna, varvid Edén fordrade lika kommunal rösträtt för skattebetalande medlemmar. Hamilton och Swartz ansågo, att det vore klokt att träffa en överenskommelse med vänstern, och Edén förklarade sig då kunna godtaga en utredning som skulle utgå från lika kommunal rösträtt och undersöka hur första kammaren därefter borde organiseras, detta under villkor att saken skulle föreläggas 1919 års riksdag.

Kungen var enligt Hamilton mycket tagen av händelserna i Tyskland och besvor Hamilton att göra allt vad han kunde för att åstadkomma en uppgörelse mellan partierna. Inom högerpartiet beslöt man efter åtskilliga överläggningar att gå med på den lika kommunala rösträtten och att träffa en överenskommelse därom med Edén. Då visade sig emellertid att under tryck av de socialdemokratiska ledamöterna i ministären, som i sin tur pressades av den inkallade socialdemokratiska partikongressen, hela ministären intagit en ny ståndpunkt, nämligen att de kommunala skattestrecken skulle slopas och proposition därom framläggas redan vid urtima riksdagen. En kommuniké om denna ministärens nya ståndpunkt utfärdades dagen efter det Trygger och Lindman till Edén framfört högerns erbjudande att godtaga ministärens förutvarande ståndpunkt, då Edén till dem yttrat, att han personligen delade deras

betänkligheter, men antog att han måste giva vika för trycket från socialdemokraterna. Den brådska, varmed kommunikén fastslog ministärens senare ståndpunkt, väckte ganska mycken harm även hos Swartz och Hamilton, vilka hela tiden arbetat för en uppgörelse, men Edén gav Hamilton den förklaringen att situationen var riskabel. Hade icke kommunikén kommit före den socialdemokratiska kongressens sammanträde kunde det gått illa nog. Han tillade, att gammalsocialisterna nedlagt stor förtjänst genom det sätt, varpå de hållit massorna lugna, men om t. ex. ytterlighetspartierna i Tyskland finge överhanden, skulle det bli en ny, nog så svår påfrestning.*

Andra kammarens dåvarande talman socialdemokraten Herman Lindkvist meddelade Hamilton den 3 december, att han hade all möda att hålla tillbaka en storstrejk. Det vore därför nödvändigt att en uppgörelse träffades redan i det särskilda utskottet för författningsfrågorna. Och ett par dagar senare fann Hamilton nödvändigt att anskaffa ett antal stearinljus, för den händelse en strejk skulle komma att omfatta belysningen.

Även kungen ingrep och meddelade Trygger och Lindman, att om Edén tvingades att avgå, kungen icke ämnade vända sig till någon av dem för att bilda ministär. Emellertid träffades inom särskilda utskottet en uppgörelse, som sedermera godtogs av båda kamrarna. Hamilton fick från Edén och Branting mottaga tack-sägelse för den hjälp han lämnat vid uppgörelsen, men själv säger han att största förtjänsten tillkom Swartz och Branting, vilket ej hindrade, att Swartz plågades efteråt »sin natur likmätigt» av åtskilliga anfäktelser, mest framkallade av den ovilja han fick röna från många av sina gamla vänner. Lindman däremot var djupt bekymrad av tvivel, om han handlat rätt då han godtagit uppgörelsen.*

Författningskompromissen hösten 1918 var väl den Edénska ministärens betydelsefullaste politiska resultat. Men även denna kompromiss gick tydligen längre åt vänster än åtminstone de ledande

* Man får en bild av stämningen inom vissa socialdemokratiska kretsar i Wigfors' *Minnen* II sid. 95 ff.

* Brusewitz' framställning om händelseförloppet vid urtima riksdagen 1918 överensstämmer i huvudsak med Hamiltons dagböcker, som han veterligen utnyttjat. På några punkter har han dock icke använt sig av materialet, antagligen till följd av nödvändig begränsning i den ursprungliga tidningsartikeln. Detta gäller t. ex. om Edéns ändrade ståndpunkter i fråga om det kommunala skattetrycket, om kungens deklaration till högerledarna och om den roll Swartz och Branting spelade för kompromissens tillkomst.

liberalerna önskat. Enligt Hamiltons anteckningar tycks det under 1919 ha gnislat mer och mer i samarbetet mellan vänsterpartiernas representanter i ministären. I maj sade Edén till Hamilton, att regeringsbördan numera vore honom mycket tung, vartill Hamilton knyter den reflexionen: »Jo jo, det är nog ej så roligt att köra i par med socialistpartiet.»

I augusti yttrade Edén till Hamilton att ministärens ställning vore ytterst prekär. Ännu hade man ej kommit till någon verklig debatt om programmet och det vore ingalunda uteslutet att regeringen på den sprunge sönder och ministären Edén avginge. »Vad som skall komma efter oss, det förstår jag ej», tillade Edén.

Ungefär samtidigt bekräftade Hellner Edéns uttalande om ställningen inom ministären, och tillade »liberalerna börja bli alltmer leda på denna samverkan. De hade nu gått med på 8-timmarsdagen enligt regeringens förslag, men det hade skett med den största motvilja. Det vore mycket sannolikt att om någon mer eftergift i något ämne begärdes de skulle säga nej.» Ett par veckor senare yttrade Edén, att de socialdemokratiska medlemmarna i ministären äro visserligen både kloka och medgörliga, men de få ej vara i fred för sina partikamrater, och Branting tycks ej längre ha någon riktig hand med dessa.*

Den 28 oktober tillkännagavs, att en överenskommelse träffats mellan partirepresentanterna inom ministären.

Hamiltons nu utgivna dagböcker avslutas på den sista dagen av året »Ett år som är oupplösligt förknippat med minnet av min älskade gosse.» Måhända har man det intrycket ibland att, oaktat det flödande umgänget med släkt, vänner och politiker, han icke alltid kände sitt behov av sällskap tillfredsställt. Trots den omvårdnad och det konstnärliga kamratskap, som han fick från sin hemmavarande dotter Florrie Hamilton, började kanske ålderdomens ensamhet tränga sig på honom. Men den kvarstående bilden är dock vad han själv skriver på sin 70-årsdag:

»Mycket bekymmer har jag genomlevat och många djupa sorger har jag haft; och dock har jag i det hela varit en sällsynt lycklig människa. Jag tänker därvid icke så mycket på mina yttre framgångar — ehuru de nog vida överträffat vad jag själv hoppats och strävat efter — som på min inre människa och dess historia. Min

* Man har intrycket att det var ungefär samma upplösningsprocess som då 1944—45 yngre och ivrigare krafter bland socialdemokraterna ville driva fram en upplösning av samarbetet som andra i ledningen önskade fortsätta med.

Sigfrid Linnér

älskade mor brukade säga 'vad som än händer mig, min odödliga själ kunna de dock ej komma åt' det är samma livsuppfattning och — 'livsförmåga', som varit min dyrbaraste arvedel och som gör att jag — liksom hon aldrig kan krossas av motgångar eller ålderdom. 'Post nubila Phoebus', det valspråket valde jag när jag tjuguarig kom in i sällskapet S. H. T i Uppsala, och det är fortfarande om ej mitt valspråk — ty jag är förvisso i motgången ej någon optimist snarare tvärtom — men väl mitt livs historia i tre ord. Blott solen åter skiner, blir jag åter ung.»
